

13. ΕΡΕΥΝΑ ΔΥΟ ΓΟΡΤΥΝΙΑΚΩΝ ΙΕΡΩΝ

(Πίν. 98 - 99)

Α. Ἐγγὺς τῆς εἰς τὸν τέως Λῆμον τῆς Ἐλευσίνος τῆς Γορτυνίας μονῆς τῆς Κλειβωκάς (ἡ ὁποία κεῖται ὑπερθεῖν τῆς ξηρᾶς πλέον κοίτης τοῦ ποταμοῦ Λάδωνος, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς, σχεδὸν κατακορύφου, πλευρᾶς ὑψώματος) παρατηρήθησαν λείψανα ἀρχαίου ἱεροῦ. Τὰ λείψανα ταῦτα κείνται συγκεκριμένως: ἄνω καὶ δυτικῶς τῆς μονῆς, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος τῆς, ἦτοι πρὸς τὸ χωρίον Βούτσι, εἰς θέσιν δὲ σήμερον καλουμένην Ἁγιοι Θεόδωροι ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς¹ (πίν. 98α).

Τὰ λείψανα ταῦτα ὁρίζουν τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ πλατώματος, τὸ ὅποιον κατελαμβάνετο, ὡς φαίνεται, ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου τούτου ἱεροῦ, σύγκεινται δὲ ἐκ τοίχου δύο ἐπαλλήλων σειρῶν πλίνθων ἐκ τοπικοῦ τιτανολίθου. Καὶ ἡ μὲν κατωτέρα σειρά τοῦ τοίχου τούτου, ὁ ὁποῖος σχηματίζει γωνίαν, ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν πλίνθων μὲ πρόσοψιν πρὸς Νότον, ἡ δυτικωτέρα καὶ μεγίστη τῶν ὁποίων ἔχει πρόσοψιν καὶ πρὸς Δυσμὰς καὶ εἶναι γωνιαία συνεπῶς· ἡ ἀνωτέρα σειρά δ' ἐξ ἄλλου ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων πλίνθων, ἦτοι ἐκ τριῶν μὲ πρόσοψιν πρὸς Νότον, ἡ δυτικωτέρα τῶν ὁποίων ἔχει πρόσοψιν καὶ πρὸς Δυσμὰς καὶ εἶναι ἐπίσης γωνιαία συνεπῶς (καὶ μήκους ἀντιστοίχου τοῦ συνολικοῦ μήκους τῶν κάτωθεν αὐτῆς δύο πλίνθων τῆς κατωτέρας σειρᾶς), ὡς καὶ ἐκ τετάρτης πλίνθου ἐν συνεχείᾳ, μὲ πρόσοψιν πρὸς Δυσμὰς, εἰσέτι δὲ καὶ ἐκ τινος μικρᾶς ἐμβολίμου, τρόπον τινά, πλίνθου, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πληρώσεως δημιουργουμένου κενοῦ παρὰ τὸν ἄνω ἄρμον τῆς ἀνατολικωτέρας πλίνθου τῆς κατωτέρας σειρᾶς τῆς νοτίας πλευρᾶς.

Ἐκ τῶν δύο οὕτω δημιουργουμένων πλευρῶν τοῦ τοίχου τούτου, τῆς μὲν νοτίας πλευρᾶς τὸ συνολικὸν σφζόμενον μῆκος εἶναι 2.80 μ., τῆς δυτικῆς 1.10 μ., τὸ μέγιστον δ' ἐξ ἄλλου συνολικὸν ἕψος τῶν δύο γωνιαίων πλίνθων εἶναι 0.85 μ.

Δυστυχῶς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ τούτου δὲν κατέστη δυνατὴ λόγῳ ἀπροσδοκῆτων κωλυμάτων ὀφειλομένων εἰς κακοκαιρίαν, σχεδὸν συνεχῆ,

¹ Τὸ Ἔργον 1966, 102 κέ.

ἐξ αἰτίας τῶν προΐμων φθινοπωρινῶν βροχῶν. Ἐλπίζεται ὁμως εἰς πρώτην δοθησομένην εὐκαιρίαν νὰ πραγματοποιηθῇ.

Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὀλίγων στοιχείων ἐξάγεται πάντως ὅτι :

α) Τὸ ἱερόν κατελάμβανε τὸ ὅλον πλάτωμα καὶ ἦτο σχετικῶς σεβαστῶν διαστάσεων.

β) Ἐντὸς τῆς παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου ἐπιχώσεως ὑπάρχει πλῆθος πηλίνων κεράμων καὶ τέφρας, ὡς καὶ τινων ἀπηνθρακωμένων τεμαχίων ξύλων, ὑποδηλοῦν τὴν πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην, λόγῳ πυρκαϊᾶς, πτώσιν στέγης. Οὐδὲν ὁμως ἴχνος κεράμου ἢ πυρᾶς εὐρίσκεται κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ τοίχου, ἔνθα δὲν ὑπάρχει ἄλλωστε καὶ ἐπίχωσις. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἡ στέγη ἐξετείνετο κατὰ τὴν μακρὰν μόνον, τὴν δυτικὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, πλευρὰν.

γ) Ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ τούτου προέρχεται κατὰ μίαν τοπικὴν παράδοσιν τὸ πρὸ 75ετίας περίπου εὐρεθὲν ἄγαλμα ἐκ τοπικοῦ τιτανολίθου, τὸ ὁποῖον ἀπόκειται σήμερον εἰς τὴν ἀλὴν τῆς, εἰς τὴν γειτονικὴν κωμόπολιν Κοντοβάζαιναν, οἰκίας τοῦ ἱατροῦ Σεραφεῖμ. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο προέρχεται ἐξ ἑναετίου συνθέσεως ἢ ἐξ ἀκρωτηρίου καὶ εἰκονίζει Νιοβίδα θνήσκουσαν πιθανῶς ¹.

δ) Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ νέου τούτου ἀρκαδικοῦ ἱεροῦ φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκ Β. πρὸς Ν., ὅμοιος δηλαδὴ πρὸς τὸν προσανατολισμὸν ἄλλων ἀρκαδικῶν ναῶν : τῆς Ἀλιφείρας (εὐρεθέντος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ), τῆς Βάχλιας (εὐρεθέντος ὑπὸ τοῦ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ) ², τοῦ Ἀφροδισίου (εὐρεθέντος ὑπ' ἐμοῦ, βλ. κατωτέρω), τοῦ παρὰ τὴν Ἀσέαν, εὐρεθέντος ὑπὸ τοῦ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ (ΑΕ 1957, 114 κ. ἐ.), τοῦ Κωτύλου, εὐρεθέντος ὑπὸ τοῦ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΟΥ (ΑΕ 1903, 179 κ. ἐ.) καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος τῆς Φιγαλείας.

Β. Λόγῳ τῆς κακοκαιρίας ἐξ ἄλλου κατέστη ἀδύνατος καὶ ἡ ἐξερεύνησις τῶν λειψάνων τοῦ ἑτέρου ἀρκαδικοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον εἶχον ἐπισημάνει πρὸ τριετίας ἐπὶ ὑψώματος τοῦ ἐγγὺς καὶ τοῦ πρώτου Ἀφροδισίου δρυμοῦ. Τὰ λείψανα ταῦτα (πίν. 98β) εἶχον θεωρηθῆ ὑπὸ μὲν τοῦ CURTIUS ³ ὡς ἀποτελοῦντα μέρος κιονοστοιχίας, ὑπ' ἐμοῦ ⁴ δὲ ὡς ἀποτελοῦντα μέρος οἰκοσκήμου ἱεροῦ, τύπου ὁμοίου πρὸς τὸν τύπον τῶν πρὸς 75ετίας περίπου ὑπὸ τοῦ

¹ ΑΕ 1965, Χρονικά, 9 - 10, εἰκ. 5.

² Αὐτόθι.

³ Peloponnesos I, 1857, 372. Πρὸ βλ. Ε. ΜΕΥΕΡ, Peloponnesische Wanderungen, 1939, 78, σημ. 2 καὶ Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, Πανσάνια Ἀρκαδικά, 1967, 285, σημ. 2.

⁴ ΑΕ ἔ. ἀ. 6 κ. ἐ.

ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ ἀνασκαφέντων ἀρκαδικῶν ἱερῶν, ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς φαίνεται, οὐδὲν σφίζεται σήμερον δυστυχῶς. Ἐνδειξιν πρὸς τοῦτο παρέχουν τεμάχια κεράμων τῆς στέγης. Κατὰ τῆς γνώμης ἐξ ἄλλου τοῦ CURTIUS (ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα ἀπετέλουν κιονοστοιχίαν) εἶναι ἡ παντελῆς ἀπουσία καὶ ἐνὸς ἔστω τεμαχίου κίονος μεταξὺ τῶν ἑρειπίων αὐτῶν.

Σχετικῶς πρὸς τὸ δεύτερον τοῦτο ἀρκαδικὸν ἱερόν δέον νὰ σημειωθῇ συμπληρωματικῶς ὅτι ἐπὶ τοῦ πρανοῦς σφίζεται μέγα μέρος τῆς θεμελιώσεώς του, κυρίως τῆς πρὸς Ν. στενῆς καὶ τῆς πρὸς Α. παρακειμένης μακρᾶς πλευρᾶς, ἵχνη δὲ τῶν ἄλλων πλευρῶν θὰ πρέπη νὰ ἀναζητηθοῦν ἐπὶ τοῦ βράχου. Σφίζεται ἐπίσης καὶ μέγας ἀριθμὸς πλίνθων τῆς ἀνωδομίας του, κατεσπαρμένων κυρίως κατὰ τὴν νοτιάν καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Κατὰ τὴν βορειάν πλευράν τοῦ ἱεροῦ, ἐντὸς χώρου ὁ ὁποῖος ἀπετέλει ἴσως ὑπαίθριον αὐλήν, σφίζεται ἐξ ἄλλου τὸ κατώτερον μέρος λιθίνης στήλης (πίν. 99α) εἰσχωρούσης ἐντὸς τοῦ βράχου καὶ ὡς δένδρον φυομένης ἐξ αὐτοῦ, ἀποτελούσης τὸ κύριον, ὡς φαίνεται, χαρακτηριστικὸν τοῦ ὅλου ἱεροῦ. Ἡ στήλη αὕτη — φωτογραφηθεῖσα κατὰ τὴν παλαιότεραν ἐπίσκεψιν τοῦ ἱεροῦ δηλαδὴ, πρὸ τῆς παραχωρήσεως ἀδείας πρὸς ἀνασκαφήν, καὶ μὴ καθαρισθεῖσα εἰσέτι —, λόγῳ τοῦ σχετικοῦ πλάτους καὶ μήκους, ὡς καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐντὸς τοῦ βράχου γομφώσεώς της, φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο χαμηλὴ καὶ ὅτι ἀπετέλει ἀφίδρυμα πιθανῶς, ἀντίστοιχον καὶ ἴσως παλαιότεραν μορφήν τοῦ ξοάνου (κατὰ τὸν Ἑλλάνικον)², ἦτοι ἀνεικονικὸν ἔδος, προερχόμενον ἐκ τῆς παραδόσεως τοῦ ἀνεικονικοῦ σταδίου τῆς λατρείας πιθανῶς. Τὸ ἀφίδρυμα τοῦτο ἀποτελεῖ ἐν εἰσέτι δείγμα τῆς ὑπὸ τοῦ Πανσανίου ἀναφερομένης συνεχιζομένης καὶ ἐπ' αὐτοῦ προτιμῆσεως τῶν Ἀρκαδῶν πρὸς τὴν ἀνεικονικὴν παράστασιν τοῦ θεοῦ (*περισσῶς γὰρ δὴ τι τῷ σχήματι τούτῳ, φαίνονται μοι χαίρειν οἱ Ἀρκαῖδες, λέγει οὗτος*³ ὁμιλῶν περὶ στήλης ἀφιερωμένης εἰς τὸν Δία ἐντὸς τῆς Τεγεατικῆς Ἀγορᾶς), ὅμοια δὲ δείγματα, ὡς γνωστόν, ἀπόκεινται σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Τεγέας, εὑρεθέντα ἀπὸ μακροῦ καὶ εἰς ἄλλα ἀρκαδικὰ ἱερά.

Ἐπὶ τὴν μορφήν ἐλευθέρου κίονος ἢ στύλου ἢ πυραμίδος ἔδη θεοτήτων ὑπῆρχον εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις, τὸ παράδειγμα δὲ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ θὰ πρέπη νὰ ἀναπαρασταθῇ κατ' ἀντιστοιχίαν τῶν ἄλλων ἀρκαδικῶν στηλῶν τοῦ Μουσείου τῆς Τεγέας, ἢ ἀρχαιότερα τῶν ὁποίων εἶναι, ὡς φαίνεται, τοῦ ἀστραπαίου Διός (ΔΙΟΣ ΣΤΟΡΠΑΟ)⁴, χρονολογουμένη, κατὰ

¹ ΑΕ ἔ. ἀ.

² ΚΛΗΜΗΣ Ο ΛΑΞΞΑΝΔΡΕΥΣ σχολιάζων τὸν ΕΛΛΑΝΙΚΟΝ ἐν Στωμ. I 15. 164.

³ VIII 48. 6.

⁴ ΡΩΜΑΙΟΣ, Ἀρκαδικοὶ ἔρμαϊ ἐν ΑΕ 1911, 150, εἰκ. 1.

τὰς ἐνδείξεις τῆς ἐπιγραφῆς, εἰς τὸν 5ον αἰῶνα π. Χ. (πίν. 99β). Ἡ στήλη αὕτη τοῦ Διὸς ἀποτελουμένη ἐκ δύο μερῶν, ἑνὸς κατωτέρου τετραπλεύρου καὶ ἑνὸς ἀνωτέρου πυραμιδοειδοῦς, ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν τῶν ἐλευθέρων στύλων τῶν ὑπαιθρίων κρητομυκηναϊκῶν ἱερῶν, οἱ ὁποῖοι, ὡς φαίνεται, ἀπετελοῦντο ὁμοίως ἐκ δύο κυρίως μερῶν (καὶ ἑνὸς τρίτου, δίκην ἐπιθήματος τοῦ πρώτου), ἦτοι ἐξ ἑνὸς κατωτέρου, τετραπλεύρου πιθανῶς, καὶ ἑνὸς ἀνωτέρου πυραμιδοειδοῦς ἢ κωνικοῦ, λήγοντος εἰς ὄξύ, ὅπως περίπου καὶ οἱ μεταγενέστεροι Ἀγυεῖς¹.

Τὸ νέον ἀφίδρυμα, τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ δηλαδή, δὲν παρέχει δυστυχῶς σαφεῖς ἐνδείξεις περὶ τῆς θεότητος, τῆς λατρευομένης ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ. Αὕτη πιθανὸν νὰ ἦτο ἡ Ἀφροδίτη Ἐρυκίνη², ἡ ὁποία ἀπετέλει τὴν κυρίαν θεότητα τῆς ἐγγυὲς Ψωφίδος καὶ τοῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑψοῦτο τὸ ἐν λόγῳ ἱερόν. Οὐδὲν ὅμως ἀποκλείει καὶ τὴν λατρείαν ἄλλης θεότητος, τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲ ἐλπίζεται νὰ διαφωτισθῇ κατὰ τὰς προσεχεῖς ἀνασκαφάς. Πάντως δὲν ἀποκλείεται τὸ ἀφίδρυμα τοῦτο νὰ ἦτο θεᾶς διότι καὶ ὁ Πausanias³ ἀναφέρει ἄγαλμα Πατροφᾶς Ἀρτέμιδος εἰς τὴν Σικυῶνα ἔχον μορφήν κίονος, εἰς τὴν Ἀρκαδίαν⁴ δὲ ἔχει εὐρεθῆ ἀφίδρυμα τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἕτερον τῆς Ἀθηνᾶς.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΔΑΡΑ

¹ Βλ. Ὑπαίθριοι στῦλοι καὶ δένδρα ὡς μέσα λατρείας τοῦ θεοῦ τοῦ κεραινοῦ ἐν ΑΕ 1966, 176 κέ.

² Περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀφροδίτης Ἐρυκίνης ἐν Σικελίᾳ βλ. ἐσχάτως Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΙΔΟΥ, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ ἐπὶ προϊστορικῶν μνημείων ἐν Πλάτωνι 1966, 184 κέ.

³ Π 9. 6.

⁴ ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. 149 καὶ 151.



α. Λείψανα ιεροῦ παρὰ τὴν Μονὴν τῆς Κλειβωκάς.



β. Λείψανα ιεροῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ.



α. Βάσις στήλης τοῦ ἱεροῦ
τοῦ Ἀφροδισίου δομοῦ.



β. Στήλη ἀστραπαίου Διός
(Μουσείον Τεγέας).